

Кравець Г.В.
кандидат політичних наук,
викладач кафедри соціальних теорій
Інституту інноваційної та післядипломної освіти
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ПОЛІТИЧНОЇ ВИСТАВИ ЯК ЗАСІБ ЗАХОПЛЕННЯ ВЛАДИ

Анотація. У статті розглядається особливий, посткомуністичний тип революцій у ХХІ столітті, оскільки ці революції були породжені специфічними умовами і викликані специфічними причинами. Аналізуються закономірності процесу революційних перетворень, зазначаються технології «політичної вистави» як засіб захоплення влади і створення «суспільства вистави».

Ключові слова: політичні технології, політична вистава, «суспільства вистави», посткомуністичний тип революцій, революційні перетворення.

У сучасній науковій і публіцистичній літературі останнім часом достатньо широко використовується термін «суспільства вистави». Західні соціальні філософи, що вивчають сучасність, говорять про виникнення своєрідного суспільства, в якому люди стали як би глядачами, що спостерігають за складними поворотами захоплюючої вистави, де сцена — увесь світ, де невидимий режисер втягує всіх у масовки, а артисти спускаються до залу. І тому втрачається відчуття реальності, і надзвичайно трудно, а дещо навіть неможливо зрозуміти — де гра акторів, а де — реальне життя. Мова йде про важливе зрушення в культурі, про свідоме стирання межі між життям та виставою, про набуття самим життям рис карнавалу.

Це явище не нове. Воно відбувалося ще при зламі традиційного суспільства в середньовічній Європі. Сьогодні ці культурологічні відкриття зробили політичною технологією, яку намагаються успішно використовувати у нестабільних суспільствах. Щоправда, подібні технології можуть бути наявними і в країнах класичної демократії, але їх «ефект», дії й наслідки значно відрізняються від суспільств, що трансформуються.

Використання технологій політичної вистави стало загальним прийомом захоплення влади. В кожному випадку проводиться попереднє дослідження культури того суспільства, в якому організовується повалення влади. «На основі цього підбираються «художні засоби», пишеться сценарій та готується режисура вистави. Якщо перехоплення влади проводиться під час виборів,

ефективним прийомом є створення обстановки максимально «брудних виборів» — з тим, щоб виникло загальне відчуття їх фальсифікації. При цьому з'являється широка зона невизначеності, що дає превеликого спектаклю «на площі» [2, с. 63].

Таким чином, до ненасильницької боротьби відноситься широкий спектр дій, спрямованих на перебудову, зміну, знищення існуючої влади із застосуванням усіх можливих погроз, проте без застосування зброї. Ці погрози можуть бути багаточисельними та основна їх мета — нанести удар по больових точках влади, скласти загальний неспокій, в який втягнеться уся владна система, її представники.

Революції в Югославії, Грузії, Україні, Киргизстані споріднює з революціями у Східній Німеччині, Чехословаччині, Болгарії те, що зміна влади в усіх цих країнах відбувалася через масові протестні дії, а не збройним шляхом. Отже, за способом зміни влади їх варто визначити як «оксамитові».

Проте революції початку ХХІ століття значно відрізняються від «оксамитових» революцій 1989 року, бо відбувалися в інших соціально-політичних умовах — в умовах посткомунізму. Нові історичні умови висували нові завдання. Якщо метою «оксамитових» революцій у Східній Німеччині, Чехословаччині, Болгарії було повалення комуністичних режимів та остаточна детоталітаризація суспільства, то завданням революцій в Югославії, Грузії, Україні, Киргизстані — демократизація посткомуністичних систем, які в процесі системної трансформації відхилилися від демократичного вектора суспільно-політичного розвитку.

Революції в Югославії, Грузії, Україні та Киргизстані доцільно виокремити в особливий, посткомуністичний тип революцій, оскільки вони ставили специфічні завдання, були породжені специфічними умовами, а отже викликані іншими, специфічними причинами.

Комуністичні режими в Югославії, Грузії, Україні та Киргизстані зазнали краху ще на початку 1990-х років, проте докорінної зміни

політичної еліти в них, як то сталося в країнах Середньосхідної Європи та Балтії, не відбулося. В умовах посттоталітарної трансформації її інтерес полягав у перетворенні з політично правлячої групи на економічно панівний клас суспільства, що зумовило специфіку розвитку трансформаційного процесу.

Будь-який трансформаційний процес має дві складові — демонтаж старих структур та розбудову нових. Цей процес мав позасистемний характер, бо демонтаж тоталітарних структур не супроводжувався розбудовою структур вільного демократичного суспільства. Роздержавлення суспільного виробництва шляхом номенклатурної приватизації призвело до формування олігархічної економіки, у якій колишню державну власність та пільги в економічній діяльності одержали представники «партії влади».

Великих масштабів набули тінізація економіки і корупція. Лібералізація цін не супроводжувалася ефективними заходами з соціального захисту населення. Місце однопартійної системи заступила система фасадної багатопартійності, у якій партії стали об'єктом маніпулювання з боку влади. Позасистемність зумовила затяжну кризу, що проявлялася в усіх сферах суспільного життя. Кризовий стан суспільства спричинив падіння популярності урядової влади серед населення, яке поступово усвідомлювало необхідність її кардинальної зміни.

Загальним приводом посткомуністичних революцій стала брутальна фальсифікація політичних виборів: перших прямих виборів президента Югославської федерації (24 вересня 2000 р.), президентських виборів в Україні (31 жовтня та 21 листопада 2004 р.), парламентських — у Грузії (2 листопада 2003 р.) та Киргизстані (27 лютого і 13 березня 2005 р.).

Цікаво, що після перемоги революцій, колишні президенти визнали факт фальсифікації, перекинувши вину за це на підлеглих. Брутальні фальсифікації викликали масове обурення, люди вийшли на вулиці й почали тиснути на владу, вимагаючи перегляду результатів виборів. Тривалий масовий тиск призвів до перемоги опозиції.

Отже, скрізь сталося принципове оновлення урядової влади. Суперечність між бажанням більшості громадян змінити урядову владу і неможливістю реалізувати його через інституцію виборів стала головною причиною посткомуністичних революцій, які в ситуації, що склалася, виступили як спосіб її розв'язання.

Говорячи про причини посткомуністичних революцій, варто враховувати дію «демонстраційного ефекту». Сутність його, наголошує С. Хантінгтон, полягає в тім, що успішна демократизація в одній країні «підштовхує до демократизації інші країни»,

бо досвід однієї країни, по-перше, продемонстрував опозиції інших можливість покінчити з попереднім режимом; по-друге, показав, як це можна зробити; по-третє, виявив небезпечних ситуацій, яких варто уникати, й труднощів, яких треба подолати [2, с. 113-119]. Революція в Югославії надихнула на рішучі дії грузинську опозицію; досвід грузинської «революції троянд» був використаний під час «помаранчевої революції» в Україні; та, у свою чергу, стала зразком для опозиційних сил усіх пострадянських держав. Безпосередньо під впливом «помаранчевої революції» відбулася «тюльпанова революція» у Киргизстані.

Як відомо, характер революції визначається її цілями. Оскільки своїм головним завданням посткомуністичні революції ставили переведення суспільства на шлях демократичного розвитку, то за характером їх слід визначити як демократичні. Хоча деякі науковці (особливо російські) нарікають на недемократичність постреволюційної влади, але до транзитивних демократій не можна підходити з мірками стійкої ліберальної демократії. В умовах неконсолідованих політичних систем, у яких чималий вплив на політичний процес чинять антидемократичні сили, просування до демократії, як би це не здавалося парадоксальним, спричиняє «тимчасові обмеження демократичних процедур, форми, ступінь і час дії яких зумовлює ціла низка структурних чинників та політична ситуація, що склалася в кожній конкретній країні» [3, с. 9].

Демократичні тенденції розвитку суспільства після революції встигли проявитися в Югославії, яка 2003 року перетворилася на конфедерацію Сербії і Чорногорії. В інших країнах після революцій така тенденція чітко ще не проявилася (часу для цього ще не вистачило). Проте розблокування електорального механізму спадкоємності урядової влади створює інституціональне підґрунтя для просування суспільства шляхом демократії. А. Пшеворський наголошує: «Демократія — це система, за якої партії програють вибори» [4, с. 28]. Ще одним чинником, що дає надію на демократичне майбутнє постреволюційних країн, є орієнтація їх нових урядів на інтеграцію до демократичних міжнародних структур, зокрема — до Європейського Союзу і НАТО, які висувають до країн-кандидатів високі вимоги щодо демократичності урядування і додержання прав людини (у Киргизстані зовнішньополітичні орієнтації постреволюційного періоду ще не чіткі).

Визначаючи демократичний характер посткомуністичних революцій, варто враховувати й їх національне забарвлення. Внаслідок революції Югославія відкинула політику великосербського шовінізму, яка призвела до перманентного конфлікту як із сусідніми державами,

так і з національними меншинами всередині країни. Революції в Грузії та Україні стали другим етапом національно-визвольних змагань, який покінчив з владою, котра, заради свого збереження, поступалася національними інтересами, створюючи загрозу для національного суверенітету. В Грузії після «революції троянд» мирним шляхом було відновлено суверенітет центральної влади щодо Аджарії і з'явилася надія на розв'язання абхазької та південно-осетинської проблем. Національний компонент простежується й у киргизській тюльпановій революції. Отже, за характером посткомуністичні революції варто визначити як національно-демократичні.

Аналіз ситуації, що склалася в Югославії, Грузії, Україні та Киргизстані напередодні революцій, дозволяє говорити про наступні закономірності процесу революційних перетворень:

По-перше, посткомуністичні революції відбулися переважно в країнах з порівняно м'якими авторитарними режимами (у транзитології вони визначаються як *dictablanca* — білий диктат). Режими Е. Шеварднадзе в Грузії та Л. Кучми в Україні були «найдемократичнішими» на теренах СНД, бо інші мали ще менше елементів демократії. Киргизстан за А. Акаева розглядався як «острів демократії» в Середній Азії [5, с. 301]. Винятком був режим С. Мілошевича, але на час революції він перебував у стані розпаду.

По-друге, посткомуністичні революції відбулися в країнах, де стався розпад правлячої еліти. Характерно, що чимало лідерів посткомуністичних революцій за попереднього режиму певний час посідали чільні місця в структурах влади. Під час революцій десятки осіб з оточення колишніх президентів перекинулися в табір опозиції. Внаслідок розпаду влада стала нездатною віддати наказ про силове придушення протестних дій, бо у неї бракувало впевненості, що силові структури, в разі переведення конфлікту у збройну площину, не перейдуть на бік народу.

По-третє, в усіх країнах напередодні революцій спостерігався низький рівень життя. До того ж, відбувався вкрай нерівномірний розподіл доходів. Злидений стан переважної більшості населення дискредитував гасло «збереження стабільності», під яким виступала «партія влади».

По-четверте, в усіх чотирьох країнах напередодні революцій відбулася консолідація опозиційних сил демократичної та патріотичної спрямованості (останні далеко не з усіх позицій орієнтуються на стандарти вільного демократичного суспільства). Значну роль відіграло й те, що у Сербії та Грузії народний протест підтримали національні церкви.

У Росії подібних чинників поки немає, хоча нездатність вирішити проблему Чечні воєнним

шляхом, поширення сепаратистських настроїв у національних республіках (особливо мусульманських), нескінченні терористичні акти поступово починають впливати на свідомість багатьох росіян. А останні події в Україні, анексія Криму і пряме втручання у внутрішні справи суверенної сусідньої країни можуть стати і «початком кінця» для самої «демократичної» Росії.

По-п'яте, «кольорові революції» революціями по суті не є, оскільки основи влади вони не змінюють. Вони не ставлять за мету знищення існуючої системи влади, а лише тих, хто стоїть на верхній її сходинці на момент здійснення революції, а реалізується вона тими, хто хотів би цю владу отримати, спираючись на виступи народних мас. Саме ця закономірність зумовлює, на думку Володимира та Віталія Мейтусів, убогість будь-якої «кольорової революції», в результаті якої все повинно «повернутися на круги своя, хоча і в нових декораціях» [6].

Таким чином, посткомуністичні революції, що відбулися в Югославії, Грузії, Україні та Киргизстані, є одним зі способів демократизації посттоталітарних суспільств, у яких трансформаційний процес на певному етапі свого розвитку набув зворотної траєкторії. Ймовірність їх поширення на інші країни залежить від наявності необхідних передумов: ступеня незадоволення народних мас діючою владою, розпаду правлячої еліти та консолідації опозиційних сил. Якщо ж одного з цих чинників немає, то протестні дії влада може придушити силою, або ж опозиція здобуде перемогу збройним шляхом. Посткомуністичні революції не обов'язково будуть, як у випадках, що аналізувалися, «оксамитовими». Немає також впевненості, що вони обов'язково будуть мати демократичний характер. У деяких країнах з мусульманським населенням повалення посткомуністичної влади може спричинити встановлення фундаменталістських режимів. Для мультиетнічних суспільств (особливо для Росії) революційні потрясіння приховують в собі загрозу дезінтеграції.

Проте домінування демократій на міжнародній арені, неспроможність авторитарних режимів вирішувати нагальні проблеми суспільного розвитку, поступове становлення структур громадської самоорганізації, зміна генерацій (що не може не вплинути на політичну культуру) викликає надію, що процес переходу посткомуністичних суспільств на колію демократичного розвитку триватиме. Успіхи постреволюційних країн у вирішенні нагальних соціально-політичних та соціально-економічних проблем спроможні стати дієвим чинником його прискорення. Коли та в якій спосіб конкретна країна перейде на шлях демократичного розвитку, залежить від розвитку соціально-політичної ситуації як в країні, так і в світі.

Відтак, політичні трансформації в країнах пострадянського простору є прикладом дії «оксамитових революцій», однак мають національну специфіку, що призвело до їх виокремлення в межах транзитології під назвою «кольорові революції». На відміну від «оксамитових», «кольорові революції» мають свої ознаки: ненасильницький характер з мінімальною кількістю жертв, коли боротьба ведеться психологічною, соціальною, економічною та політичною зброєю, що застосовується населенням та суспільними інститутами; здійснюються великими масами народу, організованого в масові рухи в боротьбі з владою; ґрунтуються на сформованому апогеї невдоволеності мас і потрібен лише детонатор, щоб відбувся соціальний вибух, в якості якого можуть слугувати вибори.

Такого типу революції мають суттєву новизну — вони виступають як сучасна технологія зміни влади, як політична вистава, а не як класична політична революція. Мова йде про важливе зрушення в культурі, нові методи маніпуляції свідомістю людей, що забезпечують настільки надійний контроль за поведінкою мас, що за допомогою натовпу можна провести будь-які зміни політичного режиму і, найголовніше, — зміну політичної еліти чи її «гру» за правилами тогочасних вимог.

Література:

1. Кара-Мурза С.Г. Революции на экспорт / С.Г. Кара-Мурза, А.А. Александров, М.А. Мурашкин, С.А. Телегин. — М. : Изд-во Алгоритм, Изд-во Эксмо, 2006. — 528 с.
2. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. — М. : РОССПЭН, 2003. — 386 с.
3. Романюк О. Суспільно-політичні трансформації в новоутворених посткомуністичних країнах: спроба системного аналізу / О. Романюк // Людина і політика. — 2003. — № 5. — С. 3-11.
4. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А. Пшеворский. — М. : Прогресс, 1990. — 808 с.
5. Nations in Transit 2004. Democratization in East Central Europe and Eurasia / Ed. A. Motyl, A. Schnitzer. — N.Y. : Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2004. — XVII, 666 p.
6. Мейтус В. Массы, движения, революции / Владимир Мейтус, Виктор Мейтус. — К. : Ника-Центр, 2008. — 504 с.

Кравец Г.В. Использование технологий политического представления как способ захвата власти. — Статья.

Аннотация. В статье рассматривается специфический, посткоммунистический тип революций XXI века, поскольку эти революции порождены специфическими условиями и вызваны специфическими причинами. Анализируются закономерности процесса революционных преобразований, отмечаются технологии «политического представления» как средства захвата власти и создания «общества представления».

Ключевые слова: политическая технология, политическое представление, «общества представления», посткоммунистический тип революции, революционные преобразования.

Kravetz H. Technologies of Political presentations as a Method of Capture of Power. — The Article.

Summary. The special, postcommunist type of revolutions of XXI century is examined in the article, as these revolutions are descendant specific terms and caused specific reasons. Conformities to law of process of revolutionary transformations are analysed, technologies of «political presentation» as facilities of capture of power and creation of «society of presentation» are marked.

Keywords: political technology, political presentation, «societies of presentation», postcommunism type of revolution, revolutionary transformations.